

A manysi *ut* grammatikalizációja¹

ENDRESZ Brigitta

1. Bevezetés

Tanulmányomban a manysi *ut* elemet vizsgálom meg részletesebben abból a szempontból, hogy vajon összetételi utótagról, képzőről, vagy átmeneti kategóriaként képzőszerű utótagról beszélhetünk-e. Ahhoz, hogy az utótag képzővé válásának, grammatikalizálódásának a folyamatát leírhassem, röviden szólnom kell a képzősülés kritériumairól. Mivel manysi elemet vizsgállok, szükségesnek tartottam a manysi írásbeliség rövid, átfogó bemutatását is, illetve fel kívántam hívni a figyelmet a manysi bibliafordítások jelentőségére a nyelvészeti kutatások, köztük a grammatikalizáció-kutatás szempontjából. A tanulmány végén egy 2000-es szoszvai bibliafordítást alapul véve mutatom be az *ut* előfordulásait, majd ennek alapján igyekszem definiálni ennek az elemnek a státusát.

2. A manysi írásbeliség kezdetei, a bibliafordítások szerepe

Az első manysi szavak főképp személynévek voltak, amelyek a 16–17. századi orosz krónikákban jelentek meg. Említést érdemel a Gulya János által közreadott, 1736-ból származó szójegyzék, amely bőségesen tartalmaz közneveket (Gulya 1958). Később magáról a nyelvről különböző nemzetiségű kutatók útjai, munkái, feljegyzései által tudhatott meg többet a tudományos közönség. Helyszíni gyűjtéseket végeztek, majd összefoglalták kutatási eredményeiket, amelyek leginkább szójegyzékek formájában láttak napvilágot. Az első manysi nyelvű nyomtatott szövegek a 19. század közepén jelentek meg, s a kor szokásainak megfelelően egyházi jellegűek voltak. Leginkább az Újszövetség fordításával foglalkoztak: 1868-ban Londonban megjelent Máté evangéliumának kondai fordítása két szerzetesnek, a Popov testvé-

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

reknek („Gergelynek és Györgynek”) köszönhetően cirill betűs lejegyzéssel, majd ezt a művet Hunfalvy a Nyelvtudományi Közlemények 9. számában latin betűs átírással közölte 1872-ben. Ennek hírére Anton Schiefner és Johann Ferdinand Wiedemann Szentpétervárott lemásolta a cirill betűs Márk evangéliumot is, és elvitték Hunfalvynak Pestre. Ez a másolat már maga is egy Sjögrén által készített kópia alapján született. Az eredetét a szentpétervári zsinat könyvtárában őrizték, ezt is a Popov szerzetesek fordították le kondai manysira. Hunfalvy ezt is megjelentette 1873-ban, a Nyelvtudományi Közlemények 10. számában, latin betűs átírásban. Később August Ahlqvist újra kiadta mindkét evangéliumot latin betűkkel 1894-ben, Helsinkiben. Ahlqvistnak lehetősége volt a helyszínen, kondai manysiktól anyagot gyűjteni, így átírása eltér Hunfalvyétól, hiszen Popovék cirill betűs szövegét az élő nyelvi kiejtés alapján tudta korrigálni. (Részletesebben ld. Kálmán 1976: 14–18, 27; Keresztes 2004: 73–86; 2005: 47–57; Sárosi 2006: 95–102).

A kisebb finnugor nyelvek írásbeliségének kialakulásában jelentős szerepet töltöttek be a bibliafordítások. Ezek nem csupán a vallási élet gyakorlását szolgálták, hanem részben azzal a szándékkal is születtek, hogy életben tartásuk, és egyben fejlesszék a kisebb nyelveket. Az önálló, anyanyelvű irodalmi nyelv kialakítása minden nép számára rendkívül fontos, még inkább igaz ez a veszélyeztetett helyzetben levő nyelvekre, amilyen a manysi is. Az önálló irodalmi nyelv biztosíthatja a nép nyelvének, létének, identitásának megőrzését. A bibliafordítókat tehát ezek a célok is motiválták munkájuk során. Alkalmassá kívánták tenni a nyelvet arra, hogy bármit ki lehessen fejezni általa; hogy a jog, a közigazgatás, a természettudományok stb. terén is megállja a helyét.

Ahogy Hunfalvy (1872: 10) is megemlíti, a Popov testvérek igyekeztek az orosz terminológia használata helyett manysi megfelelőket találni, hiszen így az oroszul nem tudó manysi anyanyelvűek számára is érthetőbbé vált a fordítás. Ezt a törekvést a későbbi bibliafordítók is megőrizték, így a bibliai fogalmakra, eseményekre, helyekre igyekeztek manysi terminológiát alkotni. Ilyen elveket követ például a Márk evangélium 2000-ben északi (szoszvai) manysi nyelven megjelent próbafordítása V. Sz. Ivanova által. Jóval kevesebb orosz eredetű elemet tartalmaz ez a fordítás, mint a 19. századiak.

Márk evangéliumának újabb hanti próbafordítása is 2000-ben jelent meg. Ebben is rengeteg neologizmussal találkozhatunk. Érdekes kérdés, vajon miért is Márk evangéliuma áll leginkább az obi-ugor nyelvű bibliafordítások készítői figyelmének középpontjában? Widmer lehetséges válaszként azt említi meg, hogy egyrészt Márk evangéliuma a Krisztus utáni első évszázad hatvanas éveiben íródott, és több Újszövetség-kutató ezt tartja a legrégebbi

evangéliumnak, vagyis ez hathatott leginkább a többire. Másrészt didaktikai funkciója is van: Márk, valószínűleg Péter apostol tanítványa volt, aki olyan embereknek szánta ezt a részt, akik nem ismerik az Ószövetséget, így Márk evangéliuma tele van utalásokkal és magyarázatokkal, amelyek megkönnyítik a megértést. És végül egy gyakorlati érv: ez a legrövidebb evangélium, így könnyen próbafordítások anyagául szolgálhat (Widmer 2004: 128–129).

Miért alkalmasak a különböző bibliafordítások a kisebb finnugor nyelvek vizsgálatára? Amellett, hogy első nyomtatott szövegekként rendkívül értékes nyelvtörténeti információkat hordoznak, azért is, mert az újszövetségi íráskor alapján készült különböző finnugor nyelvi anyagok párhuzamos korpuszt alkotnak, amelyeket összehasonlíthatunk egymással. A fordítások nyelvújításra készítetnek, ezzel együtt pedig a szókincs fejlesztésére. A neologizmusoknak köszönhetően kiválóan vizsgálhatók a különböző korokban keletkezett szöveghelyek összevetésével az egyes nyelvváltozási folyamatok, köztük a dolgozatomban vizsgált grammatikalizáció is (Keresztes 2009: 62).

A bibliafordításokban az egyes finnugor nyelvekkel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a nagyobb, régebbi írásos hagyománnyal rendelkező finnugor nyelvek tömör kifejezéseket használnak, és gyakran élnek a szóképzés lehetőségével. Ezekben a nyelvekben sokkal kevesebb szóösszetétellel találkozhatunk, körülírással szószerkezetek pedig alig fordulnak elő. Ezzel szemben az irodalmi írásos hagyomány híján levő kisebb finnugor nyelvek bibliafordításaiban gyakoriak a körülírások, az igeneves szerkezetek, amelyek híven tükrözik a fordítók kemény munkáját, mely során az idegen (általában orosz) szavakra, kifejezésekre igyekeztek megfelelőket találni (Keresztes 2009: 73).

A többi finnugor nyelvhez hasonlóan a manyisi bibliafordítók is szívesen élnek munkájuk során a következő eszközökkel (vö. Keresztes 2009: 70–72, 2011: 28–35).

a) Már meglevő szavakat új jelentéssel, jelentésárnyalattal ruháznak fel: *ялтың* 'ép; szent (pogány szertartás szerint)' > 'szent', *лылы* 'lélegzet, lélek, élet' > 'Szentlélek'.

b) Ritkábban fordul elő régi szavak felelevenítése: *учор* 'szellem'.

c) A finnugor nyelvek agglutinatív voltából fakad, hogy a bibliafordítók neologizmusok teremtésekor a szóképzés, illetve a szóösszetétel eszközét is alkalmazzák. Példa szóképzésre: *Ханисътан хум* 'Mester, Tanító, Rabbi' (< *ханисъты* 'tanít'), *янытлы* 'magasztal' (< *яныг* 'nagy'). Találkozhatunk kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételekkel: *мă-вум* 'föld + víz' > 'világ'; valamint egyéb, alkalmi szóösszetételekkel is: *хон-мă* 'király + vi-

dék' > 'királyság', *нын-ойка* 'pap + bácsi' > 'zsidó pap', *корчица-сам* 'mustár + szem' > 'mustármag', *нань-нум* 'kenyér + fű' > 'gabona'.

d) Önálló szavak agglutinálódtak, illetve agglutinálódnak képzővé: *агтнэ вэрмалъ* 'hit' (< 'hívó dolog'), *йирхатнэ вэрмалъ* 'áldozat' (< 'áldozó dolog'), *нох-ялтнэ нак* 'feltámadás' (< 'felemelkedő esemény'), *олыглаттал нак* 'csoda' (< 'nem levő esemény'). Ez a folyamat még nem zárult le, hiányoznak az elliptikus megoldások.

Dolgozatomban ez utóbbi jelenséggel foglalkozom részletesebben.

3. A grammatikalizációs folyamat

Mai napig vita van a tudományos közösség tagjai között azzal kapcsolatban, hogy a grammatikalizáció szinkronikus vagy diakronikus folyamat-e? Hogyan érdemes vizsgálni? A nyelvészetben bekövetkező pragmatikai fordulattól kezdve már nem csupán diakrón szempontból vizsgálták a grammatikalizációt, hanem szinkrón szempontból is, amely elsősorban a pragmatikai jelentések vizsgálatára koncentrál, bevonva a nyelvhasználati mintákat (Dér 2005: 37). A francia Antoine Meillet szerint a grammatikalizáció egyszerre kontinuum és fázisokra bontható jelenség (idézi: Dér 2005: 10–11). Lea Laitinen azt írja a grammatikalizációról, hogy a szinkrón és diakrón szempont egyesül a kutatásban; a nyelvészek egyetértenek abban, hogy a *langue* és a *parole* határán mozognak, és igyekeznek a nyelvszerkezet, illetve a nyelvhasználat közötti viszonyt vizsgálni (Laitinen 1993: 149–158). Jómagam úgy vélem, ha egyetértünk Meillet gondolatával, és a grammatikalizációt folyamatnak tekintjük, akkor a diakrónia eszközét alkalmazva végigkísérhetjük egy-egy elem esetében a grammatikalizáció egyes részfolyamatait a különböző korokban. Az ilyen típusú vizsgálatok talán legjobb forrásai az újra és újra kiadott anyanyelvi bibliafordítások. A korabeli nyelvhasználatot tükrözve újítyják, változtatják meg a szövegeket, és a párhuzamos szöveghelyeknek köszönhetően könnyű ezeket az eltéréseket megtalálni és kimutatni.

A grammatikalizáció mibenlétéről, a folyamat jellemzőiről röviden már írtam korábban (vö. Endresz 2011: 61–63). Egy adott lexéma önálló szóból szuffixummá alakul, miközben szemantikai ereje csökken; a végső fázisban a szuffixum már semmilyen kapcsolatot sem mutat eredeti alapszavával (például a magyar *-ság/-ség* képzőben ma már nem érezzük az eredeti 'domb, erdős magaslat, erdő' jelentést). Ugyanakkor a képző agglutinációjának nem feltétele a teljes kiüresedés. A folyamatot gyakran hang- és alaktani változások kísérik (például a finn *tytär* 'lánya valakinek' > *-tar/-tär* képző illeszkedő változatának kialakulása). Az önálló szóból keletkezett elem ragként, képzőként sokkal szabadabban kapcsolódhat más lexikai egységekhez, mint ön-

álló szóként, így produktivitása nő. A produktivitás egyik fokmérője, hogy az adott szuffixum mennyire kapcsolódik idegen elemekhez (például mordvin *беломпель* 'fehérítő anyag' < orosz *белый* 'fehér', vö. Maticsák 2006: 47–48). A másik fokmérő az előfordulási gyakoriság vizsgálata lehet régi és új szövegekben. Erre kiválóan alkalmasak a bibliafordítások a párhuzamos szöveghe-lyek vizsgálata által. A mordvin -*či* képzőt vizsgálva Maticsák (2005: 69) megállapítja, hogy Lukács evangéliumának 1996-os fordításában há-romszor annyi lexéma fordul elő, közel kétszer annyi helyen, mint az 1889-es változatban. Ez mutatja, hogy az önálló szóból kialakult képző egyre több lexémához kapcsolódik, egyre produktívabb.

Az önálló szóból alakult képzők (Riese terminológiájával: derivációs szuffixumok) grammatikalizációs folyamata általában ezt a sorrendet követi: önálló szó > összetétel utótagja > képző. Az első fázisban az adott szó az összetétel második elemeként még megtartja eredeti jelentését, a második fá-zisban a szó kezdi elveszíti szemantikai önállóságát, és grammatikai funkció-kat vesz fel. A harmadik fázisban már teljesen elveszítve önállóságát nem egyedül bukkan fel, hanem különböző névszókhoz kapcsolva szuffixumként. Itt már nem egy két névszóból álló összetételről van szó, hanem egy szuffi-xummal kibővített névszóról. A képzővé válás kritériumainak egyike, hogy az eredeti összetétel előtagjának alapszóként is élő szónak, etimológiailag átláthatónak kell lennie. A formánssá alakuló tagnak minél több összetétel-ben meg kell jelennie. A létrejövő új szónak elvont jelentésűnek kell lennie. Az agglutinálódott képző és eredeti alapszavának hangalakja és jelentése le-hetőleg váljon szét egymástól (ugyanakkor a két alak egymás mellett is élhet tovább). Amíg a vizsgált elem nem veszíti el az eredeti jelentését, többé-ke-vésbé utótagnak kell tekintenünk (Maticsák 2010: 35–36; Riese 2011: 141–142).

4. Névszóképzők grammatikalizálódása az obi-ugorban

A többi finnugor nyelvhez hasonlóan a manysiban és a hantiban is előfor-dulnak önálló szavakból kifejlődött derivációs szuffixumok. Nem mindig egyszerű eldönteni, mi ítélné szuffixumnak, és mi összetételi elemnek, a határok ugyanis nem élesek e kategóriák között. Ez a fejlődési folyamat fo-netikai változásokkal jár együtt. Példa erre a manysi -*riś/-rəs* deminutív (kicsinyítő) képző, amely eredetileg önálló szóból származik (< FU **räčə* 'darab, rész'). A manysi nyelv egy korábbi szakaszában képzőszerű utótaggá alakulhatott, majd teljesen elveszítve önállóságát, már csak szuffixumként je-lent meg. (Feltehetjük, hogy több uráli képző is hasonló folyamat útján keletkezhetett.) Riese szerint a régebbi manysi nyelvtanokból gyakran hiány-

zik azoknak az elemeknek a felsorolása, amelyek önálló szavakból képzőszerű utótaggá, képzővé váltak, hiszen sok esetben nehéz eldönteni, valóban ez a folyamat játszódik le éppen, vagy egyszerűen összetételi utótagnak kell tekinteni őket. Riese részletesen foglalkozott azokkal az elemekkel, amelyek önálló szavakból fejlődtek ki, de még nem képzők, viszont már nem is csupán összetételi utótagok (Riese 2001: 141–142).

Riese jelentés és használat tekintetében három csoportba sorolja a derivációs szuffixumszerű elemeket: főnévi szavak; deminutív (kicsinyítő) szavak; augmentatív (kiegészítő, bővítő) szavak. Az azonos csoporthoz tartozó elemek többnyire szinonímák, de lehetnek eltérő jelentésárnyalatúak, illetve alkalmazási körük is különbözhet.

Az első csoportba, a főnévi szavak közé (azaz az önálló szóból keletkezett képzők, képzőszerű utótagok körébe) sorolható az obi-ugor nyelvekben például a manysi **sup** 'darab, rész, fél': *χāp* 'csónak' > *χāpsup* 'kis csónak', *mant* 'lapát' > *mantsup* 'kis lapát'; **wārmal** 'dolog, ügy': *aytnewārmal* 'hit' (tkp. 'hívó dolog'), *jirχatnewārmal* 'áldozat' (tkp. 'áldozó dolog'); **nak** 'esemény, körülmény': *nōχjaltnenak* 'feltámadás' (tkp. 'felemelkedő esemény'), *ōliylattālnak* 'csoda' (tkp. 'nem létező esemény'); osztják **wer** 'dolog, munka' (DEWOS 1613 kk): *atāmwer* 'vétek' (tkp. 'rossz dolog'), *χāñawer* 'titok' (tkp. 'titkos dolog'), *ōt* 'dolog, tárgy' (UEW 20; DEWOS 205 kk.): *emāñōt* 'szentség' (tkp. 'szent dolog'), *jurāñōt* 'hatalom' (tkp. 'erős dolog') (Keresztes 2004: 78; Riese 2001: 149; Widmer 2004: 132).

A manysi **ut** (redukált alakja: *ət*) szintén az első csoportba tartozik, önálló szóként jelentése 'valami, holmi, izé' (WgWb 709), 'dolog, holmi' (VNGy II: 720). A szó valószínűleg a finnugor alapnyelvi **at3* 'dolog' lexémára vezethető vissza, rokona az előbb említett osztj. *ōt*, talán a m. *izé*, a fi. *asia* és a lp. *ättä* (UEW 20).

Az *ut* a manysi nyelvjárások közül az északiban és a mára már kihalt közép-lozvaiban (volt) adatolható. Főneveket hoz létre, elsősorban melléknemekhez és igenevekhez kapcsolódik. Melléknévből: *asttal-ut* 'valami, amivel valaki nem tud megbirkóni' < *ast-* 'kész lesz' + *-tal* fosztóképző, *janγut* 'öreg, aggastyán' < *janγ* 'nagy', *liliγut* 'élőlény' < *liliγ* 'élő, eleven'; folyamatos melléknévi igenévből: *ajnut* 'innivaló' < *ajne-* 'ivó', < *aj-* 'iszik', *alilən-ut* 'vadászszakmány' << *alil-* 'üldöz', *χul'tnute* 'maradék' << *χul't-* 'marad, visszamarad', *jonγanut* 'játék' << *jonγ-* 'játszik', *kisγanut* 'síp, fütty' << *kisγ-* 'síp, fütty', *masnut* 'ruha' << *mas-* 'felöltöztet, magára ölt', *ñirtalaχ-tanut* 'rabló' << *ñirtalaχt-* 'rablással foglalkozik', *tēnut* 'étel' << *tēγ-* 'eszik',

warnut 'eredmény' << *war-* 'tesz, csinál' (Riese 2001: 143); ld. továbbá: *ti-ut* 'ez a valami', *māñ-ut* 'kicsi valami' (VNGy II: 720).

Az obi-ugor népek körében a medvét szent állatként tisztelték, és nem nevezték nevén, mivel ez tabunak számított. Helyette gyakran körülírásokat alkalmaztak, ezek között felbukkan az *ut* is: *wōrt-ōln-ut* 'medve, tkp. erdőben levő valami' (Kálmán 1976: 117). Gyakran szerepel a medvéhez vagy a medvetorhoz kapcsolódó kifejezésekben: *atējēn-ut* 'medveorr' < *atēji* 'szagol', *nuriñ-ut* 'üst (medvetoron)' < *nuriñ* 'íves, fogóval ellátott', *pujin āln utkwē* 'medve' < *pujin* 'távol a folyótól, fenn', *ali* 'vadászik, halászik', *pūt jiwēm vātn-ut* 'a medve háta' < *pūt* 'üst', *jiw* 'fa', *vāti* 'szed, eszik', *vit-ajñ-ut* 'törlőforgács (medvetoron)' < *vit* 'víz', *aji* 'iszik' (WgWb 26, 33, 54, 159, 217, 347, 472, 485, 495, 709, 722, 727).

Az *ut* birtokos személyraggal is ellátható: *am utēm* 'enyém', *nañ utēn* 'tied', *taw utä* 'övé' (WgWb 709).

5. Az *ut* a bibliafordításokban

A továbbiakban arra keresem a választ, vajon kimutatható-e az *ut* grammatikalizálódása a mai biblifordítások szövegei segítségével? Ehhez Márk evangéliumának 2000-es északi (szoszvai) manyisi próbafordítását vizsgáltam meg, amelyet V. Sz. Ivanova készített el. Elsőként az alapalakot tüntetem fel jelentésével együtt, utána következnek a toldalékos alakok, amelyeket pontosan meg is határozok. A magyar változat tőlem származó, szó szerinti fordítás (magyarosabb fordítás megtekintéséhez kiváló forrás a Szent István Társulat Katolikus Bibliája, amely interneten keresztül is elérhető). A példa szempontjából kevésbé jelentős részeket elhagytam az idézett helyekből.

1. *Маснум* 'ruha, öltözk'

- *Тав лāгыл маснум квāлганэ хот-нēсталаңкве ам хōйхатēгум.* // Az ő lábbelijének [sarujának] szíját kioldani sem vagyok méltó. (1:07)
- *Лāгыл маснум ос сун коны-нāл воссыг нēматыр ул вуēн.* // Lábbelin [sarun] és ingen kívül semmit se vigyetek. (6:09)
- *Мā тāрмыл тамле хōтна āтим, ань маснум тамле войканьг вāруңкве вос вēрмынув.* // A földön nincs olyan ember, aki a ruhát ilyen fehérre tudja tenni. (9:03)

1.1. *Маснутыл* (INSTR)

- *Иоан верблюд пунныл сāгим маснутыл масхатым олыс.* // János teveszőrből szőtt ruhába öltözött. (1:06)

- *Сāв мир Ёсус йинэ лё̄х маснұтыл нормыгласаныл... // Sokan Jézus jövele miatt az útra terítették ruhájukat... (11:08)*
- *Тāн Таве вь̄гыр маснұтыл мастысаныл. // Ők bíbor ruhába [ruhával] öltöztették őt. (15:17)*

1.2. Маснұтыл (LOC)

- *Асың нес маснұтыл йильни тōрыл нэмхотъютын лан ам лолсалавет. // Régi, lyukas ruhára új foltot senki sem varr. (2:21)*

1.3. Маснұтум (Px1Sg)

- *Хотъют ам маснұтум палт карссатантыглас? // Ki érintette meg a ruhámat? (5:30)*

1.4. Маснұтанэ (Px3Sg – ACC/PL POSS)

- *Таимāгыс тав Ёсус маснұтанэ карссатантыглаңкве таңхыс. // ...ezért meg akarta érinteni Jézus ruháját. (5:27)*
- *Ам т̄п тав маснұтанэ карссатантыяну-ке // Ha csak a ruháját érintem is... (5:28)*
- *Тав маснұтанэ сяр войкан̄г, т̄йт хурипāг ёмтсым. // Ruhája hóhoz hasonló fehér lett... (9:03)*
- *Вартимей нуми маснұтанэ хот-вуськасанэ, нōх-лōлюмтас, Ёсус палт йис. // Barfimeus eldobta felső ruháját [köntösét], felugrott, és odasietett Jézushoz. (10:50)*

1.5. Маснұтанēн (Px3Du – ACC/PL POSS)

- *Тēн маснұтанēн осёл нёвыр т̄рмыл пинсанēн... // [Ők ketten] leterítették ruhájukat [kettejük ruháit = ruháikat] a nőstény szamárra... (11:07)*

1.6. Маснұтанēн (Px3Sg – LAT/PL POSS)

- *Тав такви маснұтанēн āгмың мāхум карссатантыглахтуңкве вос т̄ртыянэ, хоты хōтна карссатантыглахтыглас – та нусмыглас. // Amely betegnek (Jézus) hagyja, hogy ruháját megérintse, az megérintette azt, és meggyógyult. (6:56) [tkp. ruháihoz érjenek]*

1.7. Маснұтың (ADJ)

- *Сāккон тотнэ хоса маснұтың хұмытныл пилым ол̄н! // Törvényhozó hosszúruhás férfiaktól félve legyetek! (12:38)*
- *Юв-с̄ялтманыл порат сунс̄гым: āви ёмаспалт хоса, яңк маснұтың маньлат хум ынлахōлыс. // Amint bementek a sírba, jobbról egy fehér ruhába öltözött ifjút láttak, amint ott ült. (16:05)*

2. Тәнут 'étel, ennivaló'

- Мāхум юв-тāртēн, лянā пāвлытн вос ялḡгым, тāнкинāнанылн **тәнут** вос ёвтḡгым. // Engedd haza a népet, hogy elmelessenek a közeli falvakba ennivalót venni. (6:36)
- Наң ман сōль номсḡгын, ты китсат динарий сāвит олныл тāнанылн **тәнут** ёвтуңкве вḡрмḡв? // Valóban azt gondolod, hogy ezért a kétszáz dénárnyi ezüstért ételt tudunk venni neked? (6:37)
- Та коны-пāл аквхуйплув корсинкат арыгтам **тәнут** иң хультыс. // A maradék ételből még tizenkét kosárnyi maradt. (6:43)
- Кāсың **тәнут** сыстамḡг олы. // Minden étel tiszta. (7:19)
- Тāн **тәнут** ат ḡньсыт. // Nem volt ennivalójuk. (8:01)
- Тāн **тәнут** ат ḡньсḡгым. // Nem volt [nincs] ennivalójuk. (8:02)
- Та коны-пāл сāт корсинкат арыгтам **тәнут** хультыс! // ...azután hét kosárnyi étel maradt. (8:08)
- Пасха **тәнут** вāрмаль // A húsvéti vacsora (14:12, cím)

2.1 Тәнутныл (ABL)

- Пури порат нḡ тотнḡ хум юртанḡ **тәнутныл** ат воратḡгым. // Bőjtölhet a nárszép, míg vele a vőlegény... (2:19) [tkp. A lakoma idején a vőlegény barátai ételből nem fogyhatnak ki.]

2.2 Тәнутыг (TRSLAT)

- Та колас-самыт **тәнутыг** ат яныгмасыт. // A magok nem hoztak ételt [termést]. (4:07) [tkp. Ezek a gabonamagok étellé nem nőttek.]

2.3 Тәнутыл (INSTR)

- ḡлумхōлас юв-тāнḡ **тәнутыл** „пāуқыңыг” ат ḡмты. // Kívülről az emberbe a megevett ételből nem kerül pizok. (7:15) [tkp. Az ember a megevett étellel nem válik „kormossá” = piszkossá.]

2.4 Тәнэ утанḡ (Px3Sg – PL POSS Sg/3)

- Тәнэ утанḡ тән хургḡн сятḡгым. // Ennivaló táplálékaik a hasukba lépnek. (7:19)

3. Айнут 'ital, innivaló'

- Сōль нāнан лāвḡгум: Тōрум ḡлнḡ хōн-мāт йильпи вина айнḡм хōтал мус Ам виноград тилныл вāрим **айнут** аюңкве воссḡг ат патḡгум. // Bizony mondom nektek, hogy nem iszom többé a szőlő terméséből addig, amíg majd az újat nem iszom az Isten országában. (14:25) [tkp. ...az Isten országában új bort ivó napig én szőlőszemből csinált italt nem fogok inni.]

Mint ahogy a fenti adattárból kiderül, összesen csak három olyan alapszó van, amelyhez kapcsolódva az *ut* megjelenik (*мачнум*, *мѣнум*, *айнум*). Ez a három szó 29-szer fordul elő az evangéliumfordításban, ez viszonylag soknak mondható, ha figyelembe vesszük, hogy az evangélium szoszvai változatának terjedelme nem éri el a 80 oldalt. Most vizsgáljuk meg ezt a három lexémát abból a szempontból, beszélhetünk-e grammatikalizációról!

мачнум 'ruha', tkp. 'felvehető dolog' < *masné* 'felvevő, magára öltő' (vö. Balangyin–Vahruseva 1958: 53, Riese 2001: 143, Veenker 1971: 90);

мѣнум 'étel', tkp. 'ennivaló dolog' < *tēné* 'evő' (vö. Balangyin–Vahruseva 1958: 127, Veenker 1971: 90);

айнум 'ital', tkp. 'innivaló dolog' < *ajné* 'ivó' (vö. Balangyin–Vahruseva 1958: 11, Riese 2001: 143, Veenker 1971: 90).

Mindhárom esetről elmondható, hogy az *ut* melléknévi igenevekhez kapcsolódott, és többé-kevésbé elvont jelentésű főneveket hozott létre. Alapszava 'dolog, holmi, valami, izé' jelentésétől többé-kevésbé eltávolodott. Ez mindenképp szemantikai kiüresedésnek tekinthető, ezért az *ut* ezekben a példákban már inkább képzőszerű utótagnak minősül. Azonban az is tény, hogy még nem jutott el a grammatikalizáció végső fázisáig. Egyrészt nem ment végbe semmiféle alaki elkülönülés, másrészt nem túl produktív elem, hiszen kevés alapszó mellett fordul elő. A helyesírás nem mérvadó, de a következetes egybeírás inkább a képző jelleget erősíti.

Irodalom

Ahlqvist, August 1882: Матпійнэл і Маркнэл Елпынг Евангеліи Мань-сынгыш. Гельсингфорсь.

Ahlqvist, August 1894: August Ahlqvist's Wogulische Sprachtexte nebst Entwurf einer wogulischen Grammatik. Aus dem Nachlasse des Verfassers herausgegeben von Yrjö Wichmann. Das Evangelium Matthæi. Matpīnel Jelpjñ Jomas-ŋaqil. – Das Evangelium Marci. Marknel Jelpjñ Lat-tjlp. In: MSFOu 7: 5–80, 81–125.

Balangyin–Vahruseva 1958: М. П. Баландин–А. Н. Вахрушева, Мансийско-русский словарь. Ленинград.

Dér Csilla Ilona 2005: Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok. Doktori (PhD-) disszertáció.

- DEWOS = Steinitz, Wolfgang: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Berlin 1966–1993.
- Endresz Brigitta 2011: Képző-e a finn *-kunta* és a *-(n)lainen*? FUD 18: 61–70.
- Gulya János 1958: Egy 1736-ból származó manysi nyelvemlék. NyK 60: 41–45.
- Hunfalvy Pál 1872: A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Máté evangéliuma. A' tobolszki kormányzóságbeli kondai vogulok nyelvére. Fordította Popov G. (A' Bonaparte Lucian költségén 1869-ben eszközlött Londoni kiadásnak jogos utánnyomata.) Matpinel jälpen jomas l'achel. NyK 9: 127–194.
- Hunfalvy Pál 1873: A kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). NyK 10: 177–324.
- Ivanova 2000: В. С. Иванова, Марк хум хансум ёмас ляххал. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm.
- Katolikus Biblia. Szent István Társulat. mek.niif.hu/00100/00176/html/index.htm
- Kálmán Béla 1976: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. FUD 11: 73–86.
- Keresztes László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. FUD 12: 47–58.
- Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. FUD 16: 57–90.
- Keresztes László 2011: A körülírás és grammatikalizáció a vogul és osztják bibliafordításokban. Magyar Terminológia 28–35.
- Laitinen, Lea 1993: Nesessiivirakenne, kieliopillistuminen ja subjektiivisuus. Virittäjä 97: 149–158.
- Maticsák Sándor 2005: A képzővé válás kora a mordvinban. FUD 12: 69–86.
- Maticsák Sándor 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'*? FUD 13: 41–54.
- Maticsák Sándor 2010: Egy grammatikalizáció első lépései (erza-mordvin *luv 'rend'*). FUD 17: 33–44.
- Riese, Timothy 2001: Historische Nominalderivation des Wogulischen. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.
- Rombangyejeva 1973: Е. И. Ромбандеева, Мансийский (вогульский) язык. Москва.
- Sárosi Andrea 2006: A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai. FUD 13: 95–102.

- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988.
- Veenker, Wolfgang 1971: Rückläufiges Wörterbuch der vogulischen Schriftsprache. Wiesbaden.
- WgWb = Wogulisches Wörterbuch (szerk. Munkácsi Bernát–Kálmán Béla). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” Az új suriskári osztják bibliafordításról. FUD 11: 127–129.

*

The grammaticalization of the Mansi *ut*

The subject of this essay is the Mansi *ut*. I regard this element as a suffix-like second constituent that has already begun to be transformed into a suffix, although the grammaticalization process has not been finished yet. I proposed to support this theory with material gained from the written records of the Mansi language – most importantly, translations of the Bible. By way of introduction, the history of Mansi literacy and Bible translations is elaborated first; and then I justify why these translations can be considered to be the most suitable sources for the study of language change processes in the Mansi language. Further on, the most significant characteristic features of grammaticalization are outlined, and the role of this process in the Ob-Ugric languages is discussed in detail. The worthiness of this research topic for attention in the case of Khanty and Mansi is demonstrated through several examples. The subject matter is further narrowed down by the description of the Mansi *ut* element. I discuss my so far acquired knowledge about the characteristics of the element, and then I include the Biblical examples I have found in connection with it. Here, *ut* is not an independent word anymore, but not yet a derivational suffix of full value either. Therefore, the term *suffix-like second constituent* is used for *ut* – an expression well-known in the Hungarian literature of the topic.

BRIGITTA ENDRESZ